

 DOI: 10.22124/jol.2023.23976.2371

Research Article



University of Guilan






Iranian association of penal law

*Criminal law Research*  
**A Biannual Journal**

*Vol . 14, No.2, Fall 2023& Winter 2024(Serial 28)*

**Judicial criminal policy in dealing with the crime of disrupting the country's economic system**

1. Rasool Ahmadzadeh,   
PhD student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
2. Seyyed Doraid Mousavi Mojab   
Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran ( Corresponding Author: d.mojab@modares.ac.ir)
3. Mahmood Saber   
Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

**Submit Date:2023/02/28**

**Accept Date:2023/10/24**

**Abstract:**

This article, with a descriptive-analytical method, tries to answer the question of whether in Iran's legal system, the criminal policy of the Estiza Foundation has been fair and effective in dealing with and fighting the crime of disrupting the economic system. Therefore, while referring to the process of approval of Istiza, the challenges of Istizia in 1397 and 1399 have been examined and finally, their function as well as their strengths and weaknesses have been evaluated. The findings indicate the inefficiency of the judicial criminal policy and the failure to achieve the desired result in curbing the crime through its implementation and restricting the rights of the accused. Therefore, measured and scientific methods in the fight against economic corruption should replace the symbolic emphasis on the "war on corruption" and a fair and discriminatory judicial system for economic crimes should be designed and approved in the light of legislative criminal policy in the form of a comprehensive plan or bill.

**Key Words:** *Criminal policy, impeachment, disruption in the country's economic system, the rights of the accused, the rule of law*

## 1. Introduction

In Iran as in many other countries, special measures have been adopted in the highest policy-making areas to control economic crimes. In this regard, different approaches have been taken at specific times, and in the last step, following the economic crisis of 2017 and the uncontrolled increase of economic indicators such as the price of currency and gold in a short period, the head of the Judiciary in August of the same year, referring to the Economic war, through a detailed letter, requested from the leadership the formation of special courts to fight economic crimes, and with his permission, the mentioned courts were formed.

Although doubts about the ability of the legal mechanism to fight corruption concerns about impartial proceedings and the fear of undue influence have forced the authorities of the criminal justice system to establish special anti-corruption courts (for further reading, see: Ghahramani and Saibani, 2019: 190) and the ineffectiveness of the criminal policy and the usual procedure regarding economic crimes - considering the specific characteristics of these crimes - is an undeniable and obvious issue, but at the same time, it should be noted that granting special powers to special courts and establishing exceptional arrangements should not cause other concerns. At the same time, this action should not lead to leaving the rule of law, threatening or restricting the rights of the defendants, granting extra-legal powers to judicial authorities, or causing other aspects of the crisis in criminal policy; An issue that aims the integration of criminal policy and makes its effectiveness less and less and, according to some, causes double corruption (Heidarizad and Fakhri, 2022: 56). The fact that the judicial system is the designer and enforcer of the law that is the basis for the creation of special discriminatory organizations and proceedings, is not compatible with any of the principles of the separation of powers and the separation of the boundaries of legislation and justice, and ultimately will lead to the distancing of judicial procedures from legislator's desirable criminal policy. (See: Lazerges, 2022: 69). The principle of separation of powers, as one of the principles guaranteeing the status of the rule of law, expresses the granting of the exclusive power of law-making by the society to the legislative body. The obvious result of this principle is the avoidance of other powers from policymaking and legislation.

## 2. Methodology

In this article, while analyzing the challenges of resorting to permission-based criminal policy, the rulings stipulated in the first and second permissions of the heads of the Judiciary from the Supreme Leader have been comparatively analyzed and in the first part, the legal position of this permission (*Estejازه*) will be examined. Then, entering into the nature of *Estejازه*, the contents of its rulings will be analyzed from the point of view of expanding or restricting the rights of the defendants, and finally, the solutions ahead will be explained.

## 3. Results and Discussion

After the two-year execution of the *Estejازه* and the activity of special courts dealing with economic corruption, the new head of the Judiciary presented a new *Estejازه* to the Supreme Leadership to resolve some of the criticisms and challenges that were raised. The Supreme Leadership also agreed with this request by writing that "...accelerating the follow-up of proposals through the legal path and observing strictness in court rulings is strongly recommended". The focal point of this *Estejازه* is the leadership's emphasis and statement on "pursuing proposals through the legal path."

The second *Estejازه*, despite the disadvantages that were discussed in the previous speech, has taken effective steps to overcome the challenges, but its basic defects remain. For example, the issue of single-stage proceedings is repeated in the Amendment of Permission (*Estizan*) in paragraph 7 in a different way; with the difference that the 10-day deadline for appeal in the death penalty is not mentioned in paragraph 7.

The experience gained from the execution of *Estejازه* has now simplified the path and shows us that the permission-based criminal policy is neither logical nor feasible to remove the obstacles of fair trial, crime prevention, and proper sentencing of economic crimes. Returning to the general provisions of the criminal procedure law is an inevitable necessity, and the creation of any discriminatory rule in the organization or procedure for economic crimes depends on the existence of a transparent, consistent, and specific strategy for controlling and curbing disruptions in the country's economic system, and emotional and cross-sectional policies in economic crises and political turmoil, can never

be effective in fighting corruption and only has temporary effects. Ignoring and depriving the accused of many defensive and acquired rights does not only mean removing the defect of the present law but also violating it. Therefore, decisiveness and speed in dealing with economic corruption do not mean limiting and attacking the defensive and legal rights of the defendants, and it necessarily requires observing the principles of fair trial as much as possible to obtain valid and well-reasoned judicial rulings.

#### 4. Conclusions

There is no valid reason for the possibility of setting criminal rules or assigning judicial authority outside the framework of the rule of law principle in dealing with economic disruptors and corruptors. Resorting to special instructions and contrary to the law with the argument that speed and urgency are necessary in dealing with economic crimes is unjustifiable. Considering the delay of the mentioned crimes and the increase in their scope and destructive consequences, it can be said that until there is no local, codified, and regularized legislative, judicial, and executive criminal policy, the adoption of any other strategy is ineffective and there will be no result other than people's distrust of security and judicial justice.

#### 5. Selection of References

- Ashouri, Mohammad (2016), *Criminal Procedures*, 1<sup>st</sup> Vol., 5<sup>th</sup> edition, Tehran: Samt Publications.
- Ebrahimi, Shahram and Majid Sadeghnejad Naeini (2013), "Criminological Analysis of Economic Crimes", *Criminal Law Research Quarterly*, Second year, No. 5, pp. 147-174.
- Omidi, Jalil (2003), "Criminal Proceedings and Human Rights", *Majlis and Research Magazine*, 10<sup>th</sup> Year, No. 38, pp. 113-146.
- Babakhani, Erfan and Hadi Rostami (2022), "Differential Handling of Economic Crimes in Iranian and French laws", *Comparative Studies on Islamic and Western Law Quarterly (CSIWL)*, 9<sup>th</sup> year, No. 1, pp. 31-62.
- Heidarizad, Asma, and Hussein Fakhr (2022), "Extra-legal Proceedings: a Critical Review of the Foundations of Judicial Estejازه in the Light of the Constitution", *Criminal Law Research Journal*, No. 27, pp. 33-62.
- Khanalipour Vajargah, Sakineh (2017), *Activists of Iran's Criminal Legislation Process in the Scope of Corruption and Economic Crimes*, in *Criminal Policy against Economic Crime*, edited by: Amir Hassan Niazipour, Tehran: Mizan, pp. 104-71.

##### Citation:

Ahmadzadeh, R & Mousavi Mojab, S.D & Saber, M (2023&2024), "Judicial criminal policy in dealing with the crime of disrupting the country's economic system",

*Criminal Law Research*, 14(28), pp. 7-21. DOI: 10.22124/jol.2023.23976.2371

##### Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).





انجمن ایرانی حقوق جزا

صفحات مقاله: ۷-۲۱

نشریه علمی

پژوهشنامه حقوق کیفری

سال چهاردهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، پیاپی ۲۸



دانشگاه مودارس

مقاله پژوهشی

## سیاست جنایی قضایی استجازه‌ای در رسیدگی به جرم اخلاق در نظام اقتصادی کشور

۱. رسول احمدزاده

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲. سیددردید موسوی مجاب\*

استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

✉ d.mojab@modares.ac.ir

۳. محمود صابر

استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ ارسال: ۱۴۰۱/۱۲/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۶

### چکیده:

در حالی که ناکارآمدی در پیشگیری و مهار بزهکاری اقتصادی، تصویر نامطلوبی ارائه می‌نمود، سیاست‌گذاران قضایی در پی چاره‌اندیشی، سازوکار ویژه‌ای را برای رسیدگی به اتهامات اخلاق‌گران در نظام اقتصادی کشور تدارک دیدند و با استیذان از مقام رهبری، سیاست جنایی استجازه‌ای با هدف کنترل بحران پدیدار گردید و با گذار از «قانون» به «استجازه» نقش محوری اصل حاکمیت قانون تضعیف شد. این مقاله با روش توصیفی — تحلیلی درصدد پاسخگویی به این پرسش است که آیا سیاست جنایی استجازه‌بنیاد برای مقابله و مبارزه با اخلاق در نظام اقتصادی عادلانه و اثربخش بوده است؟ از این‌رو، ضمن اشاره به روند تصویب، چالش‌های استجازه سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۹ بررسی شده و در نهایت کارکرد و نیز نقاط قوت و ضعف آن‌ها مورد ارزیابی قرار گرفته است. یافته‌ها حاکی از ناکارآمدی سیاست جنایی قضایی استجازه‌ای و عدم حصول نتیجه مطلوب در مهار جرم از رهگذر اجرای آن و تضییق حقوق متهمان است.

**واژگان کلیدی:** سیاست جنایی، استجازه، اخلاق در نظام اقتصادی، حقوق متهم، حاکمیت قانون.

## مقدمه

نظام اقتصادی هر کشوری در پرتو ماهیت و راهبرد کلی نظام سیاسی آن شکل می‌گیرد و متحول می‌گردد؛ تهدید علیه نظام اقتصادی، در نهایت تهدید علیه نظم عمومی محسوب می‌شود که نظام سیاسی جنبه دیگر این نظم به حساب می‌آید. سلامت نظام اقتصادی موجب تقویت ملی و بین‌المللی قوای عمومی یا نظام سیاسی، در سطح داخلی و خارجی می‌شود. به همین جهت کشورها، زرادخانه کیفری متنوع و خاصی را به حوزه اقتصاد و کسب و کار اختصاص می‌دهند. در کشور ایران نیز همانند بسیاری از کشورها، تدابیر ویژه‌ای در بالاترین عرصه‌های سیاست‌گذاری برای کنترل جرایم اقتصادی اتخاذ شده است. در این راستا شاهد اتخاذ رویکردهای مختلفی در مقاطع زمانی مشخص هستیم که در آخرین اقدام، در پی بحران اقتصادی سال ۱۳۹۷ و افزایش بی‌ضابطه شاخص‌های اقتصادی نظیر قیمت ارز و طلا طی مدتی کوتاه، رئیس وقت قوه قضائیه در مردادماه همان سال با اشاره به جنگ اقتصادی، طی شرحی از مقام رهبری تقاضای تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با جرایم اقتصادی<sup>۱</sup> را کرده و با مجوز ایشان دادگاه‌های مذکور تشکیل شدند. این اجازه ویژه که مقررات قانونی را به دلیل «شرایط ویژه اقتصادی کنونی» دستخوش تغییر می‌کرد، به استناد اختیارات و صلاحیت‌های مقام رهبری در نظام حقوق اساسی ایران، اعتبار و مشروعیت لازم را برای تشکیل دادگاه‌های ویژه با مقرراتی خاص مهیا می‌کرد. پس از موافقت مقام رهبری با این استجازه، در ۱۳۹۷/۰۸/۲۳ نیز رئیس قوه قضائیه آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرائم اخلاک‌گرا در نظام اقتصادی کشور را در ۳۵ ماده و ۷ تبصره تصویب و ابلاغ کرد.

دو سال بعد و با پایان یافتن زمان مقرر در استجازه رهبری برای تشکیل دادگاه‌های ویژه، که مطابق بند ۱۲ همان نامه، برای مدت دو سال از تاریخ تصویب معتبر بود، رئیس بعدی دستگاه قضایی استجازه دومی را از مقام رهبری تا پایان شهریور ماه سال ۱۴۰۰ اخذ کرده و مدت اعتبار آن را البته با تغییر برخی از احکام مقرر تا ۱۴۰۰/۰۶/۳۱ افزایش دادند. در پی انتقادات وارده، آیین‌نامه مربوطه نیز اصلاح و آیین‌نامه جدید در ۱۳۹۹/۰۷/۰۸ در ۲۴ ماده و ۱۰ تبصره تصویب و ابلاغ گردید. قبل از فرا رسیدن شهریور ۱۴۰۰، رئیس قوه قضائیه به‌عنوان کاندیدای ریاست جمهوری از ریاست دستگاه قضایی کنار رفت و رئیس قوه قضائیه بعدی، با نزدیک شدن به پایان مهلت استجازه، طی نامه‌ای به رهبری، از ایشان اجازه خواست تا با توجه به برگزاری انتخابات ریاست جمهوری و فرایند رسیدگی به صلاحیت وزرا و نیز تعطیلات مجلس که موجب طولانی شدن روند اصلاح قانون مذکور شده و از سوی دیگر مهلت استجازه فعلی در پایان شهریور ماه ۱۴۰۰ به پایان خواهد رسید، به منظور جلوگیری از خلأ قانونی در روند رسیدگی مراجع قضایی، اجازه فرمایند تا زمان تصویب و لازم‌الاجرا شدن قانون جدید، مطابق اذن قبلی اقدام گردد. ایشان نیز با درخواست مذکور تا زمان تصویب قانون مربوط در مجلس شورای اسلامی موافقت فرمودند.<sup>۲</sup> بدین ترتیب، استجازه با تغییراتی که در مقاله پیش‌رو بیان خواهد شد تا کنون به‌عنوان مستند تشکیلات و آیین دادرسی دادگاه‌های مبارزه با مفاسد اقتصادی ایران معتبر و لازم‌الاجراست و بخشی از سیاست جنایی قضایی تقنینی و قضایی کشور را دستخوش تغییر و تحول کرده است. موافقت با متن این استجازه‌ها یکی از بارزترین کنشگری‌های رهبری در فرایند مقررگذاری در حوزه جرایم اقتصادی به شمار می‌آید و ایشان را باید در رأس هرم سیاست‌گذاری جنایی آیینی در حوزه جرایم اقتصادی قرار داد (برای مطالعه بیشتر نک: خانعلی پور واجارگاه، ۱۳۹۷: ۷۱-۱۰۴).

هر چند تردید در توانایی سازوکار قانونی جهت مبارزه با فساد و نگرانی در رسیدگی بی‌طرفانه و بیم نفوذ ناروا، مقامات نظام عدالت کیفری را وادار به ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد کرده است (برای مطالعه بیشتر، نک: قهرمانی و سایبانی، ۱۳۹۸: ۱۹۰) و ناکارایی سیاست جنایی و آیین دادرسی معمول در خصوص جرایم اقتصادی با توجه به ویژگی‌های خاص این جرایم،

۱. جرایم اقتصادی در یک تعریف حقوقی، ناظر بر فعالیت مجرمانه عمدی است که مرتکب به واسطه جایگاه خاص و با بهره‌گیری از دانش و اطلاعات خود و نیز وسایل و شیوه‌های ویژه با هدف کسب هر گونه منفعت یا امتیاز مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری مرتکب می‌شود و آن فعل نیز نتایج شدیدی را به دنبال داشته باشد (ابراهیمی و صادق‌نژاد، ۱۳۹۲: ۱۵۳).

۲. به‌رغم تتبع نگارندگان در منابع مختلف خبری و رسمی، هیچ‌گونه درخواست و موافقت مکتوبی در این خصوص در دسترس نیست و به ظاهر این درخواست و موافقت مانند برخی موارد دیگر سابق شفاهی بوده و خود بدعتی دیگر در دستگاه قضایی است.

موضوعی غیرقابل انکار و بدیهی است، اما در عین حال باید هوشیار بود که همین اعطای اختیارات ویژه به دادگاه‌های خاص و برقراری ترتیبات استثنایی مجدداً زمینه‌ساز نگرانی‌های دیگری نباشد و خروج از مدار حاکمیت قانون به علت شرایط و موقعیت استثنایی منجر به ایجاد محدودیت در حقوق متهمان، اعطای اختیارات فراقانونی به مقامات قضایی یا دیگر وجوه بحران در سیاست جنایی نگردد. امری که همسازی سیاست جنایی را نشانه رفته و کارآمدی آن را روزبه‌روز کم‌رنگ‌تر می‌کند و برخی آن را به فساد مضاعف تعبیر کرده‌اند (حیدری‌زاد و فخر، ۱۴۰۱: ۵۶). اینکه دستگاه قضایی، خود، طراح و مجری قانونی باشد که مبنای ایجاد تشکیلات و دادرسی افتراقی ویژه مدنظر اوست، با هیچ یک از اصول تفکیک قوا، تفکیک مرز تقنین از قضا هم‌خوانی ندارد و منجر به دور شدن رویه‌های قضایی از سیاست جنایی مطلوب قانون‌گذار خواهد شد (نک: لازرژ، ۱۴۰۱: ۶۹). اصل تفکیک قوا به‌عنوان یکی از مبانی اصل قانون‌مندی، بیانگر اعطای نمایندگی از طرف جامعه به نهاد تقنین جهت قانون‌گذاری و ایجاد محدودیت در حقوق و آزادی افراد است و نتیجه بدیهی این اصل اجتناب سایر قوا از سیاست‌گذاری و تقنین است.

در این مقاله، ضمن تحلیل چالش‌های توسل به سیاست جنایی استجازه‌ای<sup>۱</sup>، احکام مقرر در استجازه‌های اول و دوم رؤسای قوه قضائیه از مقام معظم رهبری به‌طور تطبیقی مورد تحلیل قرار گرفته و در بخش نخست جایگاه قانونی این استجازه بررسی خواهد شد. سپس با ورود به ماهیت استجازه، مفاد احکام آن از منظر توسعه یا تضییق حقوق متهمان واکاوی و در نهایت راهکارهای پیش‌رو تبیین خواهد گردید.

به‌طور کلی با ملاحظه آثار علمی مرتبط با جرایم اقتصادی، اعم از کتب و مقالات و پایان‌نامه‌ها، اثری که به‌طور ویژه به موضوع پژوهش حاضر پرداخته باشد، یافت نشد. البته تشکیل دادگاه‌های ویژه رسیدگی به جرایم اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور در سال ۱۳۹۷ و فقدان قدمت زیاد آن در این موضوع مؤثر است، اما در اکثر آثاری هم که بعد از تشکیل این دادگاه‌ها، منتشر شده‌اند، مطلبی در خصوص این دادگاه‌ها مشاهده نمی‌شود.

نوآوری این اثر در پرداختن به یکی از موضوعات مهم و حیاتی نظام آیین دادرسی جرایم اقتصادی در ایران قابل تبیین است و اهمیت و ضرورت این پژوهش در کاربست مزایا و پرهیز از معایبی است که آزمودن دو نسخه از استجازه پیش‌روی ما فرا نهاده و در فرایند تصویب مقررات قانونی مربوط به مبارزه با اخلاک در نظام اقتصادی کشور می‌تواند راهگشا باشد. چه اینکه «تسریع در پیگیری پیشنهادهای از مسیر قانونی» مورد تأکید رهبر انقلاب بوده و امید است در آینده‌ای نزدیک طرح مربوط به اصلاح قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور یا طرح تشکیل سازمان مبارزه با مفاسد اقتصادی به قانون تبدیل شود.

## ۱. استجازه تشکیل دادگاه‌های ویژه و آیین‌نامه آن

رئیس قوه قضائیه برای نخستین بار در سال ۱۳۹۷ از مقام رهبری برای اعطای برخی از اختیارات و تصویب مقررات ویژه استجازه نمود که در تاریخ ۱۳۹۷/۰۵/۲۰ با این حاشیه که «... مقصود آن است که مجازات مفسدان اقتصادی سریع و عادلانه انجام گیرد. در مورد اتقان احکام دادگاه‌ها دقت لازم را توصیه فرمائید»، مورد موافقت ایشان قرار گرفت و در راستای بند ۱۱ نامه رئیس قوه قضائیه به مقام رهبری، آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور در ۳۵ ماده و ۸ تبصره تهیه و ابلاغ شد.

بی‌تردید راهبرد «افتراقی‌سازی» نظام دادرسی، امکان مدیریت بزهکاران و پیشگیری را افزایش می‌دهد (برای مطالعه بیشتر نک: پاک‌نیت، ۱۳۹۶: ۲۴-۲۳) و بزهکاری اقتصادی از برجسته‌ترین پدیده‌های مجرمانه‌ای است که سیاست‌گذاران جنایی با پیش‌بینی مقررات خاص به پاسخ‌دهی و رسیدگی ناظر به آن جنبه افتراقی داده‌اند (نیازپور، ۱۳۹۸: ۱۳). مهم‌ترین راهبرد سیاست جنایی این استیذان نیز که در واکنش به پرونده‌های جرایم کلان اقتصادی طراحی شده است، سیاست‌گذاری متمایز با قواعد متعارف رسیدگی در سایر پرونده‌های قضایی است. اما برخی از مقررات ویژه همچون غیرقابل اعتراض بودن قرار بازداشت موقت،

۱. برخی از مفاهیم مشابه همچون «سیاست جنایی بخشنامه‌مدار» یاد کرده‌اند (برای مطالعه بیشتر نک: رستمی، ۱۴۰۰: ۳۰۵).

ممنوعیت تعلیق و تخفیف مجازات، علنی بودن رسیدگی به تشخیص رئیس دادگاه، قطعی بودن رأی دادگاه جز در مورد اعدام که در مهلت ده روز قابل اعتراض است، کارآمدی مبارزه با جرایم اقتصادی و کارایی دستگاه عدالت کیفری را مورد تردید قرار داده است و در بسیاری از موارد با اصول و مبانی دادرسی معمول در رسیدگی به سایر جرایم مغایر است. توصیه به سرعت و عدالت در رسیدگی و دقت لازم در اتقان احکام دادگاهها، خود حاکی از پیش‌بینی آینده و نگرانی رهبری در نحوه رسیدگی به جرایم اقتصادی است. چه آنکه، امکان بی‌عدالتی و تزلزل و اشتباه در احکام و تصمیمات قضایی به هنگام عدول از اصول و قواعد امره دادرسی‌های کیفری و رجوع به روش‌های سریع، میانبر و سلیقه‌ای، بر اهل نظر پوشیده نیست.

در این گفتار به بررسی و تحلیل چالش‌های محوری استجازه و آیین‌نامه آن می‌پردازیم.

### ۱.۱. عدول از اصل قانونی بودن دادرسی

قانون‌گرایی و اصل «حاکمیت قانون» در حقوق کیفری در آغاز ناظر به جرم‌انگاری و کیفرگذاری بود، اما خوانش جدیدتر از قانون‌مندی از مقوله جرم و کیفر فراتر رفته و به کل تشکیلات حقوق کیفری و آیین رسیدگی تعمیم یافته است. لذا بخشنامه و دستورالعمل و استجازه نمی‌تواند طرز کار دادرسی و دادگاهها را تعریف کرده و مبنای اقدامات و فعالیت‌های آنها باشد. «مستند» بودن آیین دادرسی کیفری به قانون به منزله شرط اول ایجاد امنیت حقوقی برای شهروندان است تا قدرت حاکمه نتواند به تشخیص خود و با توسل به تدابیر قهری آن را به مخاطره افکند (آشوری، ۱۳۹۵: ۲۶). با این توصیف، تجربه عملی قوه قضائیه بعضاً نشان‌دهنده این است که در مقابله با جرایم اقتصادی دست به اقداماتی زده است که در قانون پیش‌بینی نشده است.<sup>۱</sup>

نخستین گام‌ها در این زمینه در سال ۱۳۸۵ با تصویب «دستورالعمل تشکیل مجتمع قضایی امور اقتصادی» پیموده شد. این دادگاه‌ها که تحت تأثیر اندیشه‌های مقام‌های قضایی و سیاست‌گذاران تشکیل شده بودند، اولین جرقه‌های کاربست دستورالعمل و آیین‌نامه در نظام دادرسی جرایم اقتصادی را شکل دادند. صدور این دستورالعمل‌ها در سال‌های بعدی نیز دنبال شد تا اینکه سرانجام بنیان گذاشتن شعب دادگاه‌های ویژه تحت لوای استفاده از اختیارات حکومتی مقام رهبری و متأثر از بخشنامه‌گرایی و تصمیم‌های آنی بدون دخالت قوه قانون‌گذاری (اعم از مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان و یا مجمع تشخیص مصلحت نظام) منشأ تصویب استجازه شد.<sup>۲</sup>

۱. بی‌تردید در نظام حقوقی ایران، رئیس قوه قضائیه با توجه به موقعیت، شرایط و اختیاراتی که از نظر فقهی و حقوقی دارا است، نقش عمده‌ای در شکل‌گیری و گفتمان سیاست جنایی تقنینی ایفا می‌کند و از طریق صدور بخشنامه‌ها و آیین‌نامه‌ها و نیز رویه مدیریتی قضایی (به ویژه در سطح دادرسی، دادگاهها و نهادهای اجرای احکام کیفری و سازمان زندان‌ها) حضور مؤثری در جهت‌گیری‌های سیاست جنایی قضایی دارد. از این رو رئیس قوه قضائیه را معمار سیاست جنایی دانسته‌اند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۸: ۹ به بعد).

۲. قضات شعبه سوم دادگاه ویژه رسیدگی به جرایم اخلاک‌گران و مفسدان اقتصادی در بخشی از دادنامه شماره ۹۷۰۹۹۷۰۸۰۷۳۰۲۱، در مقام توجیه صلاحیت ذاتی و محلی خویش در دادرسی‌های کیفری چنین استدلال کرده‌اند: «... محاکم ویژه رسیدگی به جرایم اخلاک‌گران و مفسدان اقتصادی که در پی ضرورت مصالح اقتصادی کشور با پیشنهاد ریاست محترم قوه قضائیه و موافقت مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به دلیل ضرورت و هدف خاصی در محدوده زمان و مکان، جهت رسیدگی به جرایم موضوع قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ با اصلاحات و الحاقات بعدی تشکیل شده را باید از محاکم اختصاصی دانست که بنا به حکم حکومتی و ولایی رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران (مدظله‌العالی) که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز نهادینه شده، تشکیل یافته و از صلاحیت ذاتی و محلی و نسبی و کشوری در رسیدگی به پرونده‌های اخلاک‌گران و مفسدان اقتصادی برخوردار هستند و هر آنچه مشمول قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ با اصلاحات و الحاقات بعدی می‌گردد، در صلاحیت رسیدگی این دادگاه‌ها قرار داده شده است، پذیرش حکومت اسلامی و اصل ولایت فقیه به خودی خود و بر مبنای دلالت التزامی، بر رسمیت و اعتبار این گونه احکام دلالت دارد. در حقیقت، اعمال پاره‌ای از وظایف و اختیاراتی که قانون اساسی (اصول ۵۷ و ۱۱۰) برعهده رهبری نهاده است مستلزم آن است که ایشان از اختیار کافی در زمینه اصدار این گونه احکام برخوردار باشند و اجرای آنها بر همگان لازم است. مضاف بر اینکه احکامی که رهبری تحت عنوان «حکم حکومتی» صادر می‌کنند، به‌عنوان یکی از منابع اصلی و معتبر حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران، شمرده می‌شود و امکان آن وجود دارد که به طور مستقیم در مباحث حقوق اساسی و سیاسی، مورد استناد قرار داده شود یا از آنها قواعد کلی حقوق اساسی را استنباط کرده و در قضایای مرتبط به آن استناد نمود. ضمن آنکه

فرایند تصویب استجازه نقش محوری گفتمان سیاست جنایی در کنش‌های مقامات قضایی نظام عدالت کیفری را بیش از پیش نمایان ساخت؛ با این تفاوت که شکل‌گیری سیاست جنایی استجازه‌ای در نبود سیاست جنایی تقنینی بود. بنیان گذاشتن شعب تخصصی با نام مجتمع تخصصی ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی و تصویب آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاص‌گران اقتصادی در تاریخ ۱۳۹۷/۹/۲۸ از سیاست‌گذاری‌های قوه قضاییه است که در خلأ قانون صورت گرفته است؛ لیکن دادن عنوان دستورالعمل برای رسیدگی به جرایم اخلاص‌گران اقتصادی که نوعی نگارش آیین دادرسی است (کوشا و دهقانی سانج ۱۳۹۶: ۹۱)، در صلاحیت قانون‌گذار است.

این استیذان نوعی سیاست‌گذاری ولایی - قضایی محسوب می‌شود که با درنوردیدن مرزهای تقنین، ساختارهای قانونی را درهم می‌شکند. تشکیل دادگاه با بخشنامه و مقررات‌گذاری بخشنامه‌ای از رهگذر استیذان از مقام رهبری، مخالف اصول قانون اساسی به ویژه اصول ۶۱ و ۱۵۹ قانون اساسی نیز می‌باشد و اطلاق اختیارات ولی فقیه و ولایت مطلقه بر قوای سه‌گانه (اصل ۵۷ قانون اساسی)، توجیه‌کننده این نوع دادگاه‌ها که قواعد آیین دادرسی کیفری و تشریفات را آشکارا نادیده می‌گیرند، نخواهد بود. البته ممکن است با توجه به کسب مجوز از مقام رهبری و به استناد اصل ۱۷ قانون اساسی که ایشان بر قوای سه‌گانه ولایت مطلقه دارند، ایراد مبنایی تشکیل دادگاه‌های مذکور مرتفع می‌شود؛ اما بهتر است جهت رفع هر گونه شبهه و از بین بردن ایرادات عملی، قانونی جامع در این راستا تدوین شود.

به موجب نص صریح اصل ۱۵۹ قانون اساسی، «تشکیل دادگاه‌ها و تعیین صلاحیت آن‌ها منوط به حکم قانون است» و منظور از این اصل، همان قوانین عادی است که با عنوان آیین دادرسی کیفری به تصویب نهاد قانون‌گذاری رسیده‌اند. تشریفات، نشانگر قانون‌مندی و اصل بنیادی حاکمیت قانون است و در پرتو این اصل، حق دادخواهی شهروندان و رسیدگی منصفانه معنا می‌دهد (باباخانی و رستمی، ۱۴۰۱: ۳۸). مضاف بر آن، آسیب ناشی از عبور از سازوکارهای مشخص تقنینی و رویه نمودن اقدامات ویژه فراقانونی، خلأ سازوکارهای نظارتی بر انطباق چنین متون الزام‌آوری با قانون اساسی و شرع در وهله اول و در وهله دوم با سیاست‌های کلی ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری به عنوان هنجار برتر است (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۸: ۱۰) و به اصل تفکیک قوا در قانون اساسی لطمه می‌زند و به نوعی ورود غیرمجاز به ساحت قانون‌گذاری است.

## ۱.۲. محدودیت حق دسترسی به وکیل

«حق بر انتخاب وکیل» در ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و اصل ۳۵ قانون اساسی پذیرفته شده است. این اصل، میان «حق بر داشتن وکیل» و «حق بر انتخاب وکیل» تفاوت قائل شده و فراتر از داشتن وکیل، حق انتخاب وکیل را مورد تأکید قرار داده است. اما پس از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲ و پیش از لازم‌الاجرا شدن آن، قانون‌گذار اصلاحاتی را در سال ۱۳۹۴ بر پیکره قانون وارد ساخت و به موجب تبصره اصلاحی ماده ۴۸ این قانون، حق دسترسی به وکیل مستقل و بی‌طرف، محدود گردیده و با اشکالی بنیادین مواجه شد. بر اساس تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری<sup>۱</sup> در مرحله تحقیقات مقدماتی چنانچه مجازات جرم مشمول ماده ۳۰۲ باشد، متهم صرفاً می‌تواند وکیل خود را از بین وکلای رسمی دادگستری مورد تأیید رئیس قوه قضائیه انتخاب کند که نوعی محدودیت در اعمال این حق است.

بر اساس بند ۵ متن موسوم به استجازه قیود مندرج در تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری بر حق انتخاب آزادانه وکیل، به پرونده‌های اخلاص‌گران در نظام اقتصادی کشور تسری یافت و نظام دادرسی عادلانه در این محاکم با وضع غیرقابل دفاعی روبه‌رو

این گونه احکام، ابزاری مؤثر برای برون‌رفت از حالت فوق‌العاده و بن‌بست‌هایی که پیش روی نظام، تحت عنوان معضل یا بحران قرار می‌گیرد، محسوب می‌شود...»

۱. تبصره اصلاحی ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری: «در جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی و همچنین جرائم سازمان‌یافته که مجازات آن‌ها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است، در مرحله تحقیقات مقدماتی طرفین دعوی، وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تأیید رئیس قوه قضائیه باشد، انتخاب می‌نمایند. اسامی وکلای مزبور توسط رئیس قوه قضائیه اعلام می‌گردد».



گردید. این مقررہ متضمن دو نتیجه بود: نخست آنکه دایره جرایم استثنایی مندرج در تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری توسعه یافت و در ثانی این حکم استثنایی به مرحله رسیدگی در دادگاه نیز مجری گردید. در حالی که به دلیل اتهامی بودن و اصل علنی بودن رسیدگی‌ها، این محدودیت به هیچ عنوان توجیه‌پذیر نیست. در جهت رعایت محرمانگی تحقیقات و رسیدگی‌ها در فرایند دادرسی، قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ تضمین‌هایی را همچون مقررات ماده ۱۹۱ و ۳۵۳ پیش‌بینی کرده که دادسرا و دادگاه را از اعمال محدودیت در انتخاب و کلا برای متهم، بی‌نیاز می‌کند.

البته نکته بسیار مهمی که فراتر از این محدودیت برای متهمان در عمل رخ می‌دهد، امتناع آن‌ها از انتخاب وکیل از میان فهرست موردنظر است و بعضاً حتی وکلای دادگستری نیز از قرار گرفتن در آن فهرست اکراه دارند.

### ۱.۳. تسریع در رسیدگی‌ها و کاهش مواعید قانونی

اطالۀ نامتعارف دادرسی در رسیدگی به پرونده با توجه به موارد فساد، موجب کاهش اعتماد عمومی می‌شود و بینگر ضعف حاکمیت در مبارزه مؤثر است و باعث از دست رفتن فرصت بازبایی قدرت و سوءاستفاده بزهکاران از این وقت‌کشی می‌شود. تأخیرهای بسیار در رسیدگی به پرونده باعث افزایش خطر تأثیر متهم و همدستان وی بر شهود و ادله یا انجام اقدامات دیگر برای دخالت در رسیدگی عادی و بی‌طرفانه و اعمال نفوذ می‌شوند؛ هر چند این نگرانی‌ها منحصر به پرونده‌های فساد نیستند.

گرایش به ساده‌سازی و گذر از محدودیت‌ها و قیدوبندها با هدف سرعت بخشیدن به فرایند کیفری نیز روش دیگری است که نظام عدالت کیفری در مواقع بحران برای برون‌رفت از آن بهره می‌گیرد. بر همین اساس، ذیل تبصره ۶ ماده ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مقرر داشته «دادسراها و دادگاه‌های انقلاب مکلفند در مورد جرائم موضوع ماده ۱ این قانون فوراً و خارج از نوبت رسیدگی نمایند»؛ یعنی از همان سال ۱۳۶۹ که این قانون تصویب گردید، مراجع رسیدگی کننده به پرونده‌های موضوع قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور تکلیف به رسیدگی فوری و خارج از نوبت به این قسم پرونده‌ها داشته‌اند و ایجاد شعبی ویژه با هدف رسیدگی سریع و با ترتیبات خاص به پرونده‌های مفاسد اقتصادی اقدام بدیعی به نظر نمی‌رسد و فوریت در رسیدگی به جرائم اقتصادی موضوع قانون مصوب ۱۳۶۹/۹/۱۹ در بطن همان قانون بوده و هست. با این حال آیین‌نامه اجرایی استجازه در ماده ۲۰ بازپرس را مکلف کرده است حداکثر ظرف مدت ۲ ماه از تاریخ ارجاع پرونده، نسبت به تکمیل تحقیقات و اظهارنظر نهایی اقدام کند، در غیر این صورت، باید مراتب را با ذکر دلیل و به طور کتبی از طریق دادستان مربوطه به معاون اول قوه قضائیه اعلام نماید. تبصره ۱ ماده ۲۴ نیز جلسات رسیدگی دادگاه را بدون وقفه و پی‌درپی دانسته است. در صورت تجدید وقت، فاصله تجدید جلسه رسیدگی نباید بیش از ۳ روز باشد، مگر آن که دادگاه نیاز به تحقیقات بیشتری در خصوص موضوع داشته که در این مدت حاصل نشود. همچنین بر اساس تبصره ۲ همین ماده، «چنانچه جلسات رسیدگی دادگاه بیش از یک ماه به طول انجامد، رئیس دادگاه، علّت طولانی شدن را به معاون اول قوه قضائیه گزارش می‌نماید». پیش‌بینی مهلت در رسیدگی به پرونده‌ها در دادگاه‌های ویژه اگرچه در کاهش اطالۀ دادرسی و افزایش بهره‌وری مؤثر است، اما اگر با واقعیات و حجم و اهمیت پرونده منطبق نباشد، ممکن است موجب شتاب‌زدگی و نقض اصل لزوم رسیدگی در زمان معقول (عدم تأخیر و عدم تعجیل) شود.

معقول بودن مهلت‌ها و مواعید در جریان دادرسی متفاوت از دادرسی در زمان و مهلتی معقول است که در ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری مورد توجه قرار گرفته است. رسیدگی در مهلت زمان معقول بدین معنا است که با صرف مدت متعارف بتوان به پرونده رسیدگی کرده، و از این طریق عدالت را برقرار ساخت و رسیدگی به یک پرونده در مدتی انجام گیرد که از نظر قانون و عرف مطلوب باشد (صابر و ناظریان، ۱۳۹۳: ۴۸).<sup>۱</sup> اما اصل سرعت در رسیدگی‌ها محدود به ایجاد شعب ویژه و تعیین مواعید برای روند رسیدگی نبوده و بند ۴ استجازه بیان داشته است: «کلیه مواعید قانونی لازم‌الرعايه مندرج در آیین دادرسی از قبیل ابلاغ و اعتراض

۱. امروزه حق بر دادرسی در مهلت معقول تحت عنوان "Right to a Trial Within a Reasonable Time" مورد شناسایی اکثر نظام‌های حقوقی دنیا قرار گرفته است (برای مطالعه بیشتر نک: (Moules, 2004: 265-268).

حداکثر ۵ روز تعیین می‌شود» و بدین ترتیب مواعد مقرر در ماده ۴۳۱ قانون آیین دادرسی کیفری برای تجدیدنظر و فرجام (بیست روز برای افراد مقیم ایران و دو ماه برای افراد مقیم خارج از کشور) نیز محدود شده است.

همان گونه که یکی از اساسی‌ترین حقوق دفاعی متهمان رعایت مهلت معقول در فرایند دادرسی می‌باشد، احترام و حفظ حقوق دفاعی متهم همچون رعایت مهلت و مواعد قانونی تعیین شده برای متهم برای دفاع و اعتراض نیز امری ضروری و غیرقابل سلب می‌باشد (برای مطالعه بیشتر نک: امیدی، ۱۳۹۶: ۱۹۷). بنابراین اعطای وقت و فرصت کافی برای دفاع از خویش از حقوق مسلم هر شخصی در فرایند یک رسیدگی کیفری است و طبیعتاً تحدید دامنه این مهلت و کاهش آن تأثیر محسوسی بر روند دادرسی و کاهش اطاله آن ندارد و عملاً محکوم یا متهم را در وضعیت فورس زمانی قرار می‌دهد و می‌تواند منجر به پایمال شدن حقوق وی گردد. مدل دادرسی عادلانه بیش از آنکه به تسریع فرایند کیفری بیندیشد، اولویت را به تضمین حقوق طرف‌های جرم و رفتار کرامت‌مدار با متهم و بزه‌دیده می‌دهد و به دنبال امنیت پایدار و مشروع است (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۹۲: ۱۶).

فایده سرعت بخشیدن به فرایند کیفری با هدف اقناع افکار عمومی و به رخ کشیدن صلابت دستگاه قضایی در سپهر عمومی با هزینه سلب مجال و فرصت دفاع از متهم در نبود تسهیلات و امکانات دفاعی مناسب هم‌سنگ نیست (امیدی، ۱۳۸۲: ۱۳۱) و این میزان تعجیل در رسیدن به پایان خط فرایند دادرسی، می‌تواند اتقان و دقت آرای قضایی و در نهایت دادرسی عادلانه را تحت تأثیر سرعت قرار دهد؛ زیرا از یک سو امکان جبران ضررهای اقتصادی و امنیتی وارد شده توسط مجرمانی را که در اثر اشتباه دادگاه، تبرئه می‌شوند از بین می‌برد و از سوی دیگر حق شاکیان و بزه‌دیدگان این قبیل جرایم را به محاق ببرد و در نهایت هم با اجرا شدن احکام محکومیت به جز اعدام، با وجود احتمال اشتباه قاضی صادر کننده این قبیل احکام، آزادی، آبرو، مال و موقعیت و سایر حقوق اجتماعی محکومان را در این موارد، قربانی تعجیل در امر قضا کند.

#### ۱.۴. تحدید حق اعتراض و تجدیدنظر خواهی

نظام‌های حقوقی برای دستیابی به هدف اقناع وجدان جمعی و ایجاد احساس عدالت و انصاف در مورد رسیدگی‌ها و نتایج آن، به راهکارهای متفاوت و شیوه‌های مختلف دست یازیده‌اند. یکی از این راهکارها دودرجه‌ای کردن رسیدگی ماهوی به منظور کاهش احتمال خطا در همه رسیدگی‌ها به‌ویژه رسیدگی‌های کیفری است. مقصود از رسیدگی ماهوی دودرجه‌ای، امکان ورود مرجع دوم رسیدگی (مرجع تجدیدنظر) به همه ابعاد قانونی و ماهوی پرونده است. این امکان بازنگری همه‌جانبه احتمال خطای قضایی را به کمترین حد خود می‌رساند.

به موجب بند ۱۰ استجازه رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری و ماده ۲۸ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۰۸/۲۳ رئیس قوه قضائیه، آرای دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران قطعی هستند، مگر آنکه مجازات مورد حکم اعدام باشد که در این صورت ظرف مدت ۱۰ روز از تاریخ ابلاغ در دیوان عالی کشور فرجام‌پذیر است. مضاف بر آن، بند ۹ استجازه قرار بازداشت موقت را نیز غیرقابل اعتراض دانسته و بیان داشته است: «در کلیه موارد رسیدگی به جرائم مذکور در صورت وجود دلایل کافی به تشخیص قاضی دادرسی و یا دادگاه حسب مورد قرار بازداشت موقت تا ختم رسیدگی و صدور حکم قطعی صادر می‌شود. این قرار غیر قابل اعتراض در مراجع دیگر خواهد بود. هر گونه تغییری در قرار، توسط دادگاه رسیدگی کننده صورت می‌پذیرد».

به نظر سیاست‌گذاران استجازه درصدد بودند ضمن تأمین قاطعیت و حتمیت واکنش‌های کیفری اصل سرعت را سرلوحه کار محاکم رسیدگی به جرایم اقتصادی کلان قرار دهند. باوجود این، اصل سرعت نباید در تعارض با اصل عدالت قرار گیرد. قطعیت آرا بدان معناست که اولاً محکومانی که خود را بی‌گناه می‌دانند و ممکن است واقعاً بی‌گناه باشند، فرصت تجدیدنظر خواهی نخواهند داشت در حالی که اقتضای احتیاط، بر خلاف آن است؛ ثانیاً بزه‌دیدگانی که خود را ذی‌حق و رأی صادر شده مبنی بر برائت متهم را بر خلاف حقوق مسلم خود می‌دانند یا دادستان که نمایندگی منافع عمومی را برعهده دارد، فرصت احقاق حق نخواهند یافت.

### ۱.۵. عدم لزوم تخصص دادرسان دادگاه‌های ویژه

پیشرفت جوامع، گسترش روزافزون تکنولوژی و پیچیده شدن پدیده مجرمانه، سیاست‌گذاران جنایی را به سمت تخصص‌گرایی در پاسخ‌دهی به بزهداران سوق داده است (لکی، ۱۳۹۶: ۷۹۷). پرونده‌های اقتصادی نیز بسیار پیچیده‌تر از پرونده‌هایی است که قضات در محاکم عمومی رسیدگی می‌کنند. رسیدگی به اتهام فساد در معاملات مالی پیچیده یا طرح‌های خاص اقتصادی و... نیازمند تجربه، تخصص و تبحر قضایی است و ایجاد یک سامانه دادرسی قضایی تخصصی موجب ارتقای بهره‌وری و افزایش کیفیت و دقت در رسیدگی‌ها خواهد شد. به‌رغم اینکه در استیجازه دادگاه‌های ویژه رسیدگی به جرایم اخلاص‌گران در نظام اقتصادی کشور، بر سوابق قضایی دادرسان تأکید شده و همین موضوع در آیین‌نامه مربوطه مورد تصریح قرار گرفته است، ضرورت تخصص قضات این دادگاه‌ها مغول مانده است. به موجب ماده ۲۲ آیین‌نامه مذکور، «شعبه دادگاه از رئیس و دو مستشار که حداقل دارای ۲۰ سال سابقه قضایی باشند، تشکیل می‌شود...». هر چند تجربه قضایی امری لازم و مفید است، اما کافی نیست و قضات با تجربه نیز بدون داشتن تخصص و توان علمی، اتقان احکام و کارآمدی دادگاه‌ها را تضعیف می‌کنند. ناآشنایی یا کم‌اطلاعی قضات از حوزه اقتصاد و نظام بانکی، بورس و بازار سرمایه، مبادلات پولی و ارزی و... حقیقتی کتمان‌ناپذیر است که عدم الزام به آموزش‌های ویژه و گذراندن دوره‌های تخصصی اصولی و حرفه‌ای به‌عنوان پیش‌شرط دادرسی در این دادگاه‌ها از ایرادهای دادرسی جرایم اقتصادی است.<sup>۱</sup> به عنوان نمونه، چنانچه دادرس یا بازپرس به فنون مربوط به جرایم اقتصادی یا نحوه دادرسی تخصصی آگاه نباشد، با یک دستور یا حکم اشتباه ممکن است ضربه جبران‌ناپذیری به ساختار اقتصادی کشور وارد کند. البته موضوع بغرنج‌تر از این است؛ زیرا از ضابطه یا دستیار تخصصی و آموزش‌دیده نیز استفاده نشده و در ماده ۱۳ آیین‌نامه صلاحیت اقدامات پلیسی و تحقیقاتی به کلیه ضابطان دادگستری اعطا شده است.

### ۱.۶. تقلیل علنی بودن دادرسی به بازنمایی رسانه‌ای

علنی بودن محاکمات، نوعی نظارت مردمی برای محافظه کیفیت تحقق اجرای عدالت، احقاق حقوق متضرر از جرم، رعایت حقوق دفاعی متهم و نیز تأمین منافع جامعه در تعقیب بزهداران است؛ زیرا دادرسی در خفا و استتار جریان رسیدگی، دستگاه قضایی را در مظان اتهام بی‌عدالتی و بی‌انصافی قرار می‌دهد و اعتماد و اطمینان جامعه را به‌عنوان بزرگ‌ترین پشت‌تولنه نظام حاکمیتی هر حکومتی، در معرض تهدید و خدشه قرار می‌دهد.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با در نظر گرفتن ملاحظات، ضمن تأکید و تصریح بر اصل علنی بودن محاکم، صرفاً در مواردی که موجب لطمه به نظم عمومی، عفت عمومی است یا طرفین دعوای خصوصی تقاضا دارند، این اصل را استثنا زده است (رحمانی، ۱۳۹۹: ۱۷۹). باوجود این، بند سوم استیجازه، علنی بودن جلسات دادگاه را به تشخیص رئیس دادگاه واگذار کرد و مقررات دادرسی علنی را تخصیص زد. مضاف بر آن، قابلیت انتشار در رسانه‌ها نیز به تشخیص رئیس دادگاه واگذار شده است. آنچه که در دادگاه‌های ویژه از جانب رسانه‌ها مورد پوشش خبری قرار گرفت، اکثراً آن بخش از دادرسی بود که نماینده دادستان در حال قرائت اتهامات متهمان بود و تقریباً دفاعیات متهمان یا پخش نمی‌شد و یا آنکه تقطیع و به صورت کوتاه روایت می‌گردید. این شیوه از بازنمایی رسانه‌ای که تلفیقی از دادگاه‌های علنی و غیرعلنی با حضور رسانه‌ها بود، نشان داد که رسانه‌ای کردن گزینشی دادگاه‌ها و پخش فیلم‌های گزینشی از روند دادرسی‌ها در رسانه ملی، رسیدگی را از حالت معمول و استاندارد خارج کرده و سبب بی‌توجهی به هدف اصلی علنی بودن محاکمات است. علاوه بر این، رسانه‌ها با پرننگ کردن، توجه غیرمعارف و جهت‌دهی عوامانه به جلسات رسیدگی امکان درنگ و تصمیم‌گیری دقیق و منصفانه را از قضات سلب و موجب شتاب‌زدگی در صدور احکام

۱. برای نمونه تبصره ۲ ماده ۱۱ قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد دوره‌های آموزشی تخصصی قضات دادسرا و دادگاه را به موجب آیین‌نامه‌ای دانسته است که ظرف سه ماه توسط وزیر دادگستری تهیه می‌شود و به تصویب رئیس قوه قضائیه می‌رسد.

می‌شدند. اصولاً تصویر بزه در رسانه، روحیه سزادهی، برخورد شدید و خشونت را گسترش می‌دهد و این امر، انصاف را در نظام کیفری کم‌رنگ و رعایت اصول دادرسی منصفانه را تهدید می‌کند (صالحی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۱۶).

رویه اجرای بند سوم استجازه در خصوص علنی بودن و انتشار روند رسیدگی در رسانه‌ها منجر شد که در عمل متهمانی که جرم آن‌ها به اثبات نرسیده است، تشهیر<sup>۱</sup> شوند. نقض احکام متعدد صادره از دادگاه‌های ویژه رسیدگی به مفاسد اقتصادی در دیوان عالی کشور در پی اعاده دادرسی محکومان، نشان داد که بازنمایی رسانه‌ای آسیب‌های جبران‌ناپذیری را در سپهر افکار عمومی بر حرمت اشخاص و آبروی افراد وارد می‌کند که به سادگی قابل جبران نیست. برای نمونه در شهریور ۱۳۹۸ پرونده‌ای در قوه قضائیه به جریان افتاد که اعلام حکم نهایی آن تا ۹ خرداد ۱۴۰۱ طول کشید. علی دیوانداری مدیرعامل سابق بانک ملت و پارسیان به همراه ۸ متهم دیگر به اتهام اخلال در نظام اقتصادی و فساد مالی در ده‌ها جلسه دادرسی در شعبه یکم دادگاه ویژه رسیدگی به جرایم اخلال گران و مفسدان اقتصادی به صورت علنی محاکمه شد و در نهایت روند رسیدگی به این پرونده غیرعلنی شد و کار به بازداشت هم کشید. بهمن ماه ۱۳۹۸ بود که قاضی پرونده قرار وثیقه او را به فرار بازداشت تغییر داد و در نهایت وی را محکوم کرد. پس از اعاده دادرسی از حکم صادره و نقض حکم بدوی در دیوان عالی کشور، شعبه سوم دادگاه با استناد به اصل ۳۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و ماده ۱۴۰ قانون مجازات‌های اسلامی، اتهامات وارده به علی دیوانداری مبنی بر اخلال در نظام اقتصادی را وارد ندانسته و از همه اتهامات مندرج در کیفرخواست تبرئه کرد. علاوه بر آن، دیوان عالی کشور در فروردین ۱۴۰۰ نیز رأی دادگاه متهمان ارزی شامل ولی‌الله سیف و احمد عراقچی را نقض کرد. در رأی دیوان عالی کشور آمده است که همه متهمان این پرونده، مجریان سیاست‌های کلان ارزی بوده‌اند و با این وصف مجرمانه تلقی کردن عملکرد آنان و انتساب بزه اخلال در نظام اقتصادی کشور توجیه قانونی نخواهد داشت.

بنابراین سیاست جنایی اتخاذی در خصوص بند سوم فوق‌الذکر در عمل منجر به نقض حریم خصوصی، نفی کرامت انسانی، ترویج عوام‌گرایی کیفری، گسترش ابتذال رسانه‌ای، قهرمان‌سازی پوشالی و حتی سلب اعتماد عمومی شده است.

## ۲. اصلاحیه استجازه و آیین‌نامه آن

پس از اجرای دوساله استجازه و فعالیت دادگاه‌های ویژه رسیدگی به مفاسد اقتصادی، رئیس جدید قوه قضائیه در جهت رفع برخی از انتقادات وارده و چالش‌هایی که مطرح شد، از مقام رهبری استجازه جدیدی را درخواست کرد. مقام رهبری نیز با این پی‌نوشت که «... تسریع در پیگیری پیشنهادات از مسیر قانونی و رعایت اتقان در احکام دادگاه‌ها موکداً توصیه می‌شود» با این استجازه موافقت کردند. نقطه کانونی این استجازه تأکید و تصریح مقام رهبری بر «پیگیری پیشنهادات از مسیر قانونی» در متن تأییدیه است. استیذان دوم، با وجود معایبی که در گفتار قبلی بدان پرداخته شد، گام‌های مؤثری برای برون‌رفت از چالش‌ها برداشته، اما همچنان ایرادهای اساسی آن پابرجاست. برای نمونه موضوع تک‌مرحله‌ای بودن دادرسی در اصلاحیه استیذان هم در بند ۷ به نحو دیگری تکرار شده است؛ با این تفاوت که در بند ۷ مهلت ۱۰ روزه برای فرجام‌خواهی در مجازات اعدام قید نگردیده است. در ادامه به بررسی و تحلیل نقاط قوت این استجازه و آیین‌نامه آن در مقایسه با استجازه اول می‌پردازیم.

### ۲.۱. بازگشت به قواعد عام آیین دادرسی

در پی انتقادات و چالش‌های مهمی که نظام عدالت کیفری با آن مواجه شده بود، سیاست جنایی استجازه‌ای دچار حک و اصلاح شد و مطابق بند ۵ استجازه جدید، علنی بودن دادگاه، انتشار مذاکرات جلسات دادرسی و آراء صادره، اعلام هویت متهمان و محکومان، مواعد ناظر به ابلاغ و اعتراض، نوع قرار تأمین و اعتراض به آن، تعلیق و تخفیف مجازات و وکلالت در این دادگاه‌ها تابع قواعد مندرج

۱. «تشهیر» در اصطلاح «رسوایی کسی را شهرت‌دادن» است؛ چنانکه کسی را بر خر سوار کرده به شهر گردانیدن است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۸۹). تشهیر از جمله نهادهای فقه اسلامی است که یکی از کارکردهای آن، شناساندن مجرمان به مسلمین است (میرخلیلی، ۱۳۹۳: ۲۳).

در قانون آیین دادرسی کیفری و سایر قوانین مرتبط شد. این اصلاحات از نقاط قوت استیجازه جدید محسوب می‌شود که در جهت رعایت حقوق متهمان و یکپارچه‌سازی با قواعد عام دادرسی تصویب شده است.

از مهم‌ترین مواردی که در استیجازه دوم در خصوص تشکیل دادگاه‌های ویژه به چشم می‌خورد، می‌توان به برگشت برخی از قواعد دادرسی به عمومات قانون آیین دادرسی کیفری من جمله حق انتخاب آزادانه وکیل، اشاره کرد. استیجازه جدید از حیث امکان انتخاب وکیل خویش انتخاب که فقدان آن از محدودیت‌های ناروا بر حقوق دفاعی متهمان اخلاف در نظام اقتصادی کشور بود، گامی رو به جلو محسوب می‌شود. این امر دست‌پخته مقام‌های نظام عدالت کیفری و پیش‌رانان سیاست جنایی قضایی کشورمان بود که در استیجازه اول چنین مقرره‌ای را وضع نهاده و آن را مخصص استثنای مذکور در ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری قرار داده بودند و انتقاد تند و بجای حقوق دانان، سیاست‌گذاران قضایی را مجبور به عقب‌نشینی کرد<sup>۱</sup> و در بند ۵ استیذان شهریورماه ۱۳۹۹ موضوع اصلاح گردید.

همچنین هر چند مواعد ناظر به ابلاغ و اعتراض تابع قانون آیین دادرسی کیفری شده است، لکن از حیث قطعیت احکام، قواعد خاص استیجازه همچنان پابرجاست و بند ۷ استیجازه جدید همچنان بر قطعی و لازم‌الاجرا بودن احکام به جز حکم اعدام تأکید کرده است؛ با این تفاوت که کلیه احکام از حیث اعاده دادرسی و اعمال ماده ۴۷۷ قانون آیین دادرسی کیفری تابع قوانین مربوطه شده و تردیدهای پیشین را منتفی ساخته است.

به هر روی، به نظر می‌رسد پیش‌بینی فصل جداگانه‌ای در قانون آیین دادرسی کیفری برای «رسیدگی به جرایم اقتصادی» از جمله اقدام‌های مؤثری است که باید برای هماهنگی مقررات و همچنین اتخاذ راهبردهای افتراقی مدنظر قانون‌گذار قرار گیرد (نیازپور، ۱۳۹۷: ۴۹۴).

## ۲.۲. تحدید صلاحیت دادگاه‌های ویژه

طبق بند یکم استیجازه مورخه ۱۳۹۷/۰۵/۲۰ و مواد ۱ و ۲ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرایم اخلاف گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷، این محاکم صلاحیت رسیدگی به تمامی جرایم مندرج در قانون مجازات اخلاف گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ با اصلاحات و الحاقات بعدی را در فروض مختلف که در صلاحیت محاکم کیفری دو و یک و انقلاب اسلامی است، دارا بودند. با این حال، بر اساس بند ۲ استیجازه جدید، صلاحیت نسبی شعب دادگاه‌های ویژه منحصر به اخلاف عمده و کلان در نظام اقتصادی، موضوع قانون مجازات اخلاف گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹/۹/۱۹ و اصلاحات و الحاقات بعدی و ماده ۲۸۶ قانون مجازات مصوب ۱۳۹۲ شده و موارد جزئی اخلاف من جمله موارد مذکور در تبصره ۱ ماده ۲ قانون صدرالذکر چنانچه توأم با اتهام اخلاف عمده و کلان نباشد از شمول صلاحیت این شعب خارج گردید.

انحصار صلاحیت دادگاه‌ها به اخلاف کلان و عمده موجب می‌شود که متهمان سایر جرایم مربوط به قانون مجازات اخلاف گران در نظام اقتصادی کشور از تضمینات و حقوق دفاعی خویش بهره‌مند شده و صرفاً در مواردی که مرتکب، اخلاف عمده و کلان داشته است به اتهام وی در دادگاه‌های ویژه رسیدگی شود.

## ۲.۳. تکلیف به پیگیری پیشنهادها از مسیر قانونی

وجود عباراتی نظیر «شرایط ویژه اقتصادی»، «اقدامات ویژه» و «جنگ اقتصادی» نشان از نبود دوام در استیجازه داشت و در بند ۱۲ استیجازه نخست، تصریح شده بود که «این مصوبه برای مدت دو سال از تاریخ تصویب معتبر می‌باشد». با وجود این، در پایان مهلت اجرای استیجازه، رئیس قوه قضائیه تقاضای تمدید مفاد آن با اندک اصلاحاتی را مطرح ساخت. در مقدمه استیجازه دوم به تصریح بر

۱. نک. «اعمال محدودیت انتخاب وکیل برای متهمان اقتصادی»، خبرگزاری ایرنا، کد خبر: ۸۳۰۰۸۵۳۰؛ نک. «حذف محدودیت انتخاب وکیل برای متهمان دادگاه‌های ویژه اصلاح روندی اشتباه بود»، خبرگزاری ایرنا، کد خبر: ۸۴۰۶۲۴۹۳.

پیگیری پیشنهادها و نیازمندی‌های قانونی در جهت مبارزه قاطع، سریع، قانونی و توأم با عدالت از مسیر مجلس شورای اسلامی اشاره شده بود و مقام رهبری نیز در پی‌نوشت استیذان به «تسریع در پیگیری پیشنهادات از مسیر قانونی» توصیه مؤکد کردند. در بند ۹ استجازه جدید مقرر شده بود: «این مصوبه جایگزین مصوبه ابلاغی ۱۳۹۷/۵/۲۱ بوده و حداکثر تا پایان شهریور ۱۴۰۰ معتبر می‌باشد و در صورت بررسی و اظهارنظر مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان قبل از تاریخ مذکور یا لازم‌الاجرا شدن مصوبه مجلس منتفی می‌گردد».

با این حال در ۱۴۰۰/۶/۳۰ رئیس جدید قوه قضائیه طی نامه‌ای به مقام رهبری، استجازه سومی را درخواست کردند تا «به منظور جلوگیری از خلأ قانونی در روند رسیدگی مراجع قضایی، اجازه فرمائید تا زمان تصویب و لازم‌الاجرا شدن قانون جدید، مطابق اذن قبلی اقدام گردد». ایشان نیز با درخواست مذکور تا زمان تصویب قانون مربوط در مجلس شورای اسلامی موافقت فرمودند. بنابراین همان گونه که در بند ۹ استجازه دوم تصریح شده است، در صورت بررسی و اظهارنظر مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان و لازم‌الاجرا شدن مصوبه مجلس، استجازه منتفی خواهد شد.

#### ۲.۴. مسئولیت و نظارت معاون اول قوه قضائیه

ایجاد تمرکز در صلاحیت محلی و ذاتی رسیدگی به جرایم اقتصادی و نظارت بر این رسیدگی توسط عالی‌ترین مقام قضایی پس از ریاست قوه قضائیه، حاکی از اراده جدی قوه برای مدیریت اثربخش فرایند رسیدگی به این جرایم است و می‌تواند در صورت داشتن سازو برگ و نیروی انسانی کافی و متخصص، تضمین‌کننده سرعت و دقت و وحدت رویه در رسیدگی به این جرایم مهم باشد. بر اساس بند ۲ استجازه قبلی، کلیه پرونده‌های مرتبط، توسط معاون اول قوه قضائیه به شعب ویژه ارجاع می‌شد، اما مطابق بند ۶ اصلاحیه جدید، کلیه پرونده‌های مرتبط با نظارت و هماهنگی معاون اول قوه قضائیه ارجاع می‌شود. بدین ترتیب معاون اول قوه قضائیه نقش نظارتی پیدا کرده و بر اساس ماده ۱۳ آیین‌نامه جدید، پرونده‌ها با نظارت و هماهنگی معاون اول قوه قضائیه، توسط رئیس کل دادگستری استان تهران به دادگاه ارجاع می‌گردد. در ادامه ماده ۱۳ تصریح شده است که «... رؤسای کل باید قبل از ارجاع پرونده به دادگاه نظر معاون اول را اخذ نموده و بر اساس آن اقدام نمایند، امر ارجاع پرونده به دادگاه قبل تفویض به غیر نمی‌باشد».

نقش نظارتی معاون اول قوه قضائیه صرفاً محدود به ارجاع پرونده‌ها نیست و دبیرخانه ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی در حوزه معاونت اول<sup>۱</sup> تشکیل شده و ماده ۲۴ آئین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرائم عمده و کلان‌اخلال‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۹/۰۷/۰۸ رئیس قوه قضائیه، معاون اول را مسئول نظارت بر حسن اجرای آیین‌نامه دانسته و وی را موظف کرده است گزارش مستمری را از موارد مهم و همچنین گزارش کاملی از اجرای آیین‌نامه را هر سه ماه یک بار به رئیس قوه قضائیه ارائه نماید. همچنین بر اساس تبصره ماده ۳ آیین‌نامه، «دادستان‌ها در سراسر کشور موظفند پس از تشکیل پرونده مربوط به جرایم موضوع این آئین‌نامه، چنانچه با وجود قرائن و امارات، اتهام مذکور متوجه متهم باشد و بر این اساس تفهیم اتهام صورت گیرد، ظرف ۲۴ ساعت مراتب را به طور کتبی به دبیرخانه ویژه جرایم اقتصادی در حوزه معاونت اول اعلام نمایند». همچنین بر اساس ماده ۴ آیین‌نامه موصوف، باید «... چنانچه انجام تحقیقات دادرسی بیش از سه ماه به طول انجامد، دادستان مربوطه مراتب را با ذکر علت به رئیس کل استان و دبیرخانه ویژه در حوزه معاون اول گزارش نماید».

۱. ماده ۳ آیین‌نامه اجرایی نحوه رسیدگی به جرائم اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۹۷/۰۸/۲۳ مقرر داشته بود: «به منظور تسریع و تمرکز در مکاتبات و پیگیری پرونده‌های مربوط به جرائم، در معاونت اول قوه قضائیه دبیرخانه‌ای تحت عنوان «دبیرخانه ویژه رسیدگی به جرائم اقتصادی» تحت ریاست و نظارت معاون اول تشکیل می‌شود.»

## ۲.۵. تشدید سیاست‌های عوام‌گرایانه

عوام‌گرایی در فرایند تصویب استجازه و اجرای آن به طرز کاملاً مشهودی انعکاس داشت؛<sup>۱</sup> به نحوی که از یک طرف رسانه‌هایی همچون صداوسیما با پردازش سناریوی رسانه‌ای مبارزه با مفسدان اقتصادی، ابتدا با پخش گزارش‌های مربوط به کشف انبارهای احتکار و یا بازرسی‌های سرزده از فروشندگان و سپس با برجسته کردن برخورد قاطع و انقلابی با مفسدان اقتصادی در رسانه‌های رسمی به این موضوع پرداختند و از طرف دیگر ائمه جماعات در اکثر شهرها از طریق تریبون نماز جمعه، علیه اخلاک‌گراان سخنرانی نمودند تا همراهی حداکثری افکار عمومی را به دست آورند. سپس با استیذان از رهبری و تشکیل دادگاه‌های ویژه، نمایشی خیره کننده از مبارزه با فساد را در برابر دوربین‌ها به نمایش گذاشتند تا افکار عمومی با وجود فشارهای معیشتی و اقتصادی نابسامان فعلی و نارضایتی‌های عمیق تا حدودی از نظر روانی آرام شوند.

کسب مقبولیت و رضایت هر چه بیشتر مردم در عرصه مبارزه با فساد برای رقابت‌های سیاسی و انتخاباتی رئیس وقت قوه قضائیه موجب شد که در فاصله سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۰ رویکرد احساسی و سیاست‌زده بر رویکرد علمی برتری یافته و عوام‌گرایی کیفری بیش از پیش تشدید شود (برای مطالعه بیشتر نک: مقدسی و فرجیها، ۱۳۹۲: ۱۱۴).

بی‌تردید این نوع از عوام‌گرایی مسئله بهبود وضع اقتصادی کشور را از یک موضوع تخصصی به یک مسئله سیاسی تبدیل کرده و در این فضا، به جای چاره‌اندیشی علمی جهت حل معضلات اقتصادی و کنترل بزهکاری اقتصادی، سیاست‌های سختگیرانه و واکنش‌های کیفری سهمگین در اولویت کاری سیاست‌گذاران کیفری قرار گرفته و نتایج این سیاست‌ها به طور اغراق‌آمیزی موفق جلوه داده می‌شود. البته رویکرد ابزارگرایی و عوام‌گرایی در نظام حقوقی ایران مسبوق به سابقه است و پس از پایان جنگ تحمیلی عراق علیه کشورمان نیز قانون‌گذار با استناد به مطالبات مردم و انتظار آن‌ها برای چاره‌جویی معضلات اقتصادی از دولتمردان درصدد بود تا با جرم‌انگاری‌های موضوع قانون مجازات اخلاک‌گراان در نظام اقتصادی کشور با توسل به راهکارهای کیفری شتاب‌زده افکار عمومی پریشان جامعه را آرام سازد. موضوعی که به شدت مورد انتقاد جرم‌شناسان و جامعه‌شناسان کیفری قرار گرفت و موجب شد که این قانون تا سال‌ها مسکوت بماند. با این حال، با بروز بحران اقتصادی در سال ۱۳۹۷،<sup>۲</sup> حوزه مبارزه با فساد اقتصادی از آماج نفوذ عوام‌گرایی کیفری مصون نماند و اقدامات سیاست‌زده و نمادین مجدداً در دستور کار قرار گرفت. از نمودهای عوام‌گرایی کیفری «سلطان» نامیدن متهمانی بود که در دادگاه‌های ویژه محاکمه می‌شدند. در سال‌های اخیر بنا به سیاست رسانه‌ای که طراحی و به موقع اجرا گذاشته شده بود، هر زمان که قیمت هر کالایی به هر دلیلی بالا می‌رفت، تلاش‌ها برای یافتن سلطان فساد در آن کالا آغاز می‌گشت. سلطان سکه، خودرو، شکر، قیر، گوشت، موبایل، روغن، ماسک، خوراک دام و طیور و... در سال‌های اخیر در میان عامه مردم و رسانه‌ها مطرح بوده‌اند. در یک نمونه، بر اساس دادنامه شماره ۱۱۷ مورخ ۱۳۹۷/۷/۴ صادره از شعبه دوم ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی دادگاه انقلاب اسلامی تهران، آقای وم. (معروف به سلطان سکه) به اتهام افساد فی الارض از طریق سردستگی و تشکیل شبکه افساد و اخلاک در نظام اقتصادی، ارزی و پولی کشور با انجام معاملات غیرقانونی و غیرمجاز ارز و قاچاق عمده ارز از کشور در حد کلان به اعدام و ضبط اموال ناشی از ارتکاب جرم محکوم شده و بر اساس دادنامه شماره ۳۳۴۰۰۳۲۵۶۰۹۹۷۰۹۷۰۹۷۰ مورخ ۱۳۹۷/۷/۲۹ صادره از شعبه چهل و یکم دیوان عالی کشور حکم محکومیت وی تأیید و به موقع

۱. البته سیاست‌گذاری‌های عوام‌گرایانه و منطبق با خواست توده مردم که به طور عمده دانش لازم را در حوزه جرایم اقتصادی و علل شکل‌گیری آن‌ها ندارند، در کنار عدم توجه به یافته‌های جرم‌شناسی، از مشکلات جدی نظام عدالت کیفری ایران است. اتخاذ رویه‌ها و تصمیمات قضایی با کاربست سیاست‌های ساده و عوام‌گرایانه در جهت اقتداربخشی و مشروعیت‌سازی در نظام عدالت کیفری پیش از این نیز مسبوق به سابقه بوده است.

۲. روایت سابقه سیاست‌گذاری‌های شتاب‌زده و نمادین حاکمیتی در حوزه جرایم اقتصادی ضمن اینکه نشان از پایداری و ثبات مشکلات اقتصادی از بدو روزهای نخست پس از انقلاب تا به امروز دارد، انتساب وصف بحران و معضل نسبت به شرایط حاکم بر نظام اقتصادی سال ۱۳۹۷ را نیز دچار ابهام می‌نماید. «بحران اقتصادی» بیش از آنکه نمود واقعی و عینی داشته باشد، ریشه در افزایش نارضایتی‌های عمومی از تنش‌های اقتصادی ناشی از ساختارهای معیوب و سیاست‌گذاری‌های نامطلوب دولتی در تمهیدات ارزی و پولی موجود دارد.

اجرا درآمد. حال این پرسش محل تأمل است که چگونه با وجود اعدام سلطان سکه (۱۳۹۷/۰۸/۲۳)، امروز قیمت سکه به بیش از ده برابر رسیده است. آیا همین نمونه برای پرهیز از سلطان‌سازی و سلطان‌کشی کفایت نمی‌کند؟

### نتیجه‌گیری

هر چند نفس ایجاد دادگاه‌های تخصصی در حوزه جرایم اقتصادی امر پسندیده‌ای است و این اقدامات، باب جدیدی را برای برخورد با مفاسد اقتصادی گشود و نویدبخش فصلی نو در مبارزه با متهمان اقتصادی در کشور بود<sup>۱</sup>، اما توسل به استیجازه در امر مهمی چون جرایم اقتصادی به ویژه اخلال در نظام اقتصادی منجر به افساد فی‌الارض اصل حاکمیت قانون را در مهم‌ترین و حیاتی‌ترین نهاد کشور تضعیف کرده است. پیامی که به مخاطب القا می‌شود، بازیچه بودن قانون در دست مقامات قضایی است که الزاماً صحیح نیست. دادگاه‌های ویژه رسیدگی به جرایم اخلالگران در نظام اقتصادی کشور به لحاظ قواعد دادرسی، به صورت افتراقی و متفاوت از دادرسی عمومی می‌باشند. اختصاصی شدن دادگاه‌ها نمود بارز افتراقی شدن دادرسی کیفری است و شیوه رسیدگی در آن‌ها معمولاً متمایز از سایر دادگاه‌ها و به دور از اصول کلی دادرسی کیفری و گفتمان حقوق بشری حاکم بر آن است.

امروز که بیش از ۳ سال از موافقت مقام رهبری با استیجازه می‌گذرد، بیش از پیش گذر از سیاست جنایی استیجازه‌ای به سیاست جنایی تقنینی و پرهیز از تعلل در تصویب قانون، ضرورت پیدا کرده است و ضعف عملکرد مدیران دستگاه قضایی در پیمودن مسیر قانونی به‌عنوان ترک فعلی پررنگ در کارنامه ایشان ثبت و ضبط شده است. این استیجازه با استفاده از اختیارات رهبری در چهارچوب نظام حقوقی ایران معتبر و لازم‌الاجراست و با اهداف و انگیزه‌های خیرخواهانه تنظیم شده است، اما رهبر معظم انقلاب نیز به عدالت کیفری و اتقان احکام دادگاه‌ها تصریح و سفارش کرده و بیم نقض عدالت قضایی و تردید در تزلزل احکام دادگاه‌ها در فرایند دادرسی‌ها، در نحوه موافقت ایشان با درخواست ویژه رئیس قوه قضائیه نمایان است. در استیجازه دوم، نیز بر «تسریع در پیگیری پیشنهادات از مسیر قانونی» توصیه مؤکد داشته و با انقضای مهلت اجرای آن در پایان شهریور ۱۴۰۰، صرفاً تا زمان تصویب قانون مربوط در مجلس شورای اسلامی اذن به اجرا داده‌اند تا تدوam آن در درازمدت مشروعیت آن را از منظر قانون اساسی تضعیف نکند؛ زیرا بخشنامه‌ای کردن نظام رسیدگی به جرایم اقتصادی و عدول از اصل قانونی بودن فرایند کیفری (ماده ۲ قانون آیین دادرسی کیفری) به عنوان یک اصل راهبردی، از چالش‌های این نوع رسیدگی است.

تجربه‌ای که از اجرای استیجازه به دست آمده است، اکنون پیمودن مسیر را ساده‌تر کرده و به ما نشان می‌دهد که سیاست جنایی استیجازه‌ای، برای رفع موانع رسیدگی عادلانه، پیشگیری و نیز کیفی‌دهی مناسب به جرایم اقتصادی نه منطقی است و نه شدنی. بازگشت به مقررات عام قانون آیین دادرسی کیفری ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است و ایجاد هر گونه قاعده افتراقی در تشکیلات یا آیین دادرسی به جرایم اقتصادی منوط به وجود یک راهبرد شفاف، یک‌دست و مشخص در کنترل و مهار اخلال در نظام اقتصادی کشور است و سیاست‌گذاری‌های هیجانی و مقطعی در بحران‌های اقتصادی و تلاطم‌های سیاسی هرگز نمی‌تواند در مبارزه با فساد مؤثر باشد و صرفاً تأثیرات موقتی دارد. نادیده گرفتن و سلب بسیاری از حقوق دفاعی و مکتسبه متهم نه تنها به معنای رفع نقص شکلی از قانون حاضر نمی‌باشد، بلکه نقض‌کننده آن است. بنابراین قاطعیت و سرعت در رسیدگی به مفاسد اقتصادی قطعاً به معنای تحدید و تعرض به حقوق دفاعی و قانونی متهمان نبوده و الزاماً نیازمند رعایت هر چه بیشتر اصول دادرسی عادلانه جهت دستیابی به احکام متقن و مستدل قضایی است.

برخورد با اخلالگران و مفسدان اقتصادی هیچ دلیل موجهی مبنی بر عدم امکان قانون‌گذاری به وسیله تنظیم لوایح قضایی و تصویب آن از طریق مجلس شورای اسلامی جهت اصلاح قوانین و مقررات حاضر وجود ندارد، بلکه توسل به دستورالعمل‌های ویژه و مغایر قانون با تکیه بر عناوین سرعت و فوریت در مقابله با جرایم اقتصادی با عنایت به سابقه وجود این جرایم از گذشته تا به امروز،

۱. در کشور فرانسه نیز مبارزه با فساد در یک راهبرد افتراقی سابقه دیرینه‌ای دارد و نخستین جلوه‌های آن به سال ۱۹۷۵ بازمی‌گردد. برای مطالعه بیشتر نک:



تا زمانی که از وجود سیاست جنایی تقنینی، قضایی و اجرایی مدون و قاعده‌مندی برخوردار نباشد، متمر ثمر نبوده و نتیجه‌ای جز بی‌اعتمادی آحاد مردم نسبت به امنیت و عدالت قضایی نخواهد داشت.

قوای سه‌گانه در قالب ستاد فرماندهی جنگ اقتصادی تکلیف دارند ضمن انسداد گلوگاه‌های فساد اقتصادی، با تقویت سازوکارهای شفافیت و نظارت بر اجرای صحیح قوانین و با استفاده از تجربه نظام‌های موفق در این زمینه و بهره‌گیری از پژوهش پژوهشگران، دانش صاحب‌نظران و تجربه قضات رسیدگی‌کننده به پرونده‌های جرایم اقتصادی، سیاست جنایی تقنینی همه‌جانبه و سنجیده‌ای را در حوزه جرم‌انگاری شفاف، کیفرگذاری بازدارنده، عبرت‌آموز، پیشگیرانه و عادلانه که در آن سرعت و دقت رسیدگی‌ها، کرامت و حقوق دفاعی متهم و بزه‌دیده و تضمین حقوق عمومی و خصوصی به‌طور هم‌زمان لحاظ شده باشد، در قالب لایحه یا طرح جامع پیشگیری و مقابله با مفاسد اقتصادی تصویب کنند<sup>۱</sup>؛ بحرانی که با بازنگری سیاست جنایی تقنینی در پرتو کارنامه سیاست جنایی استجازه‌ای باید رفع شود.

## منابع

- آشوری، محمد (۱۳۹۵)، **آیین دادرسی کیفری**، جلد اول، ویراست پنجم، تهران: سمت.
- ابراهیمی، شهرام و مجید صادق‌نژاد نائینی (۱۳۹۲)، «تحلیل جرم‌شناختی جرایم اقتصادی»، **فصلنامه پژوهش حقوق کیفری**، سال دوم، شماره ۵، صص ۱۷۴-۱۴۷.
- امیدی، جلیل (۱۳۸۲)، «دادرسی کیفری و حقوق بشر»، **مجله مجلس و پژوهش**، سال دهم، شماره ۳۸، صص ۱۴۶-۱۱۳.
- امیدی، جلیل (۱۳۹۵)، **دکتر آشوری و حقوق دفاعی متهم**، در: **علوم جنایی** (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، چاپ ششم، تهران: سمت.
- باباخانی، عرفان و هادی رستمی (۱۴۰۱)، «رسیدگی افتراقی به جرایم اقتصادی در حقوق ایران و فرانسه»، **فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب**، سال نهم، شماره یک، صص ۶۲-۳۱.
- پاک‌نیت، مصطفی (۱۳۹۶)، **افتراقی شدن دادرسی کیفری**، چاپ ۱، تهران: نشر میزان.
- حیدری‌زاد، اسما و حسین فخر (۱۴۰۱)، «دادرسی فراقانونی: بررسی انتقادی مبانی استجازه قضایی در پرتو قانون اساسی»، **پژوهشنامه حقوق کیفری**، شماره ۲۷، صص ۶۲-۳۳.
- خانعلی‌پور واجارگاه، سکینه (۱۳۹۷)، **کنشگران فرایند قانونگذاری کیفری ایران در حوزه فساد و جرایم اقتصادی**، در: **سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی**، به کوشش: امیرحسین نیازپور، تهران: میزان، صص ۱۰۴-۷۱.
- دفتر مطالعات حقوقی معاونت پژوهش‌های سیاسی حقوقی (۱۳۹۸)، **آسیب‌شناسی نظام قانون‌گذاری جمهوری اسلامی ایران**، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، **لغت نامه**، جلد سوم، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رحمانی، قدرت‌اله (۱۳۹۹)، «استثناپذیری اصل علنی بودن دادرسی در رسیدگی به جرایم رسانه‌ای: گذار از یک سنت معیوب قضایی»، **پژوهش حقوق کیفری**، دوره هشتم، شماره سی‌ویکم، صص ۱۹۸-۱۷۷.
- رستمی، هادی (۱۴۰۰)، «سیاست جنایی بخشنامه‌مدار در فرایند دادرسی کیفری»، **مجلس و راهبرد**، دوره ۲۸، شماره ۱۰۸، صص ۳۲۱-۲۹۷.

۱. به موجب بند ب ماده ۱۱ قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰ نیز قوه قضائیه موظف شده است «ظرف یک سال لایحه جامعی به منظور رسیدگی به جرائم مربوط به مفاسد اقتصادی و مالی مدیران و کارکنان دستگاه‌های دولتی و عمومی که به سبب شغل و یا وظیفه مرتکب می‌شوند شامل تشکیلات، صلاحیت‌ها، آیین دادرسی و سایر موضوعات مربوط تهیه کند و به دولت ارائه دهد تا اقدامات قانونی را معمول دارد.»

- صابر، محمود و حسین ناظریان (۱۳۹۳)، «مهلت معقول دادرسی در دیوان کیفری بین‌المللی و آراء دادگاه اروپایی حقوق بشر»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره هجدهم، شماره ۴، صص ۷۲-۴۷.
- صالحی، علی، سیدمحمود میرخلیلی و سیددرید موسوی مجاب (۱۳۹۸)، «نگاهی به نتایج نقش‌آفرینی تعامل پلیس و رسانه در عرصه سیاست کیفری در ایران»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۳، شماره ۱۰۸، صص ۱۸۳-۱۶۳.
- قهرمانی، مجتبی و علیرضا سایبانی (۱۳۹۸)، «بررسی تطبیقی دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی ایران با تأکید بر اصل حتمیت اجرای مجازات‌ها»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، شماره ۲۷، صص ۲۲۰-۱۸۷.
- کوشا، جعفر و محمدرضا دهقانی سانج (۱۳۹۶)، «سیاست جنایی در جرایم اقتصادی»، دانش حقوق و مالیه، سال اول، شماره ۲، صص ۱۰۱-۸۵.
- لکی، زینب (۱۳۹۶)، مجتمع قضایی ویژه جرایم اقتصادی، در: دانشنامه علوم جنایی اقتصادی، به کوشش: امیرحسن نیازپور، تهران: میزان.
- مقدسی، محمدباقر و محمد فرجیها (۱۳۹۲)، «ویژگی‌های سیاست‌های کیفری عوام‌گرا؛ مطالعه تطبیقی»، مطالعات حقوق تطبیقی، دوره چهارم، شماره ۲، صص ۱۵۵-۱۳۷.
- میرخلیلی، سیدمحمود و حسین ایارگر (۱۳۹۳)، «نظارت بر مجرمان: مبانی فقهی نظارت بر مجرمان خطرناک»، فصلنامه دانش انتظامی، سال شانزدهم، شماره ۲، صص ۴۲-۲۱.
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین (۱۳۸۸)، «قوة قضائیه در سنجة حکمرانی خوب»، در نقش رئیس قوه قضائیه در فرایند کیفری، غلامحسین آماده، تهران: نشر دادگستر.
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین (۱۳۹۲)، «از عدالت کیفری کلاسیک تا عدالت ترمیمی»، مجله الهیات و حقوق، سال سوم، شماره ۹ و ۱۰، صص ۳۸-۳.
- لازرژ، کریستین (۱۴۰۱)، درآمدی بر سیاست جنایی، ترجمه: علی حسین نجفی ابرنآبادی، چاپ دهم، تهران: نشر میزان.
- نیازپور، امیرحسن (۱۳۹۷)، رویکرد سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران به «پیشگیری از بزهکاری اقتصادی»، در: سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی، به کوشش: امیرحسن نیازپور، تهران: میزان.
- نیازپور، امیرحسن (۱۳۹۸)، آیین دادرسی کیفری اقتصادی، تهران: نشر میزان.
- Moules, Richard (2004), "The Right to Trial within a Reasonable Time", The Cambridge Law Journal, 63(2), pp.265-268. <http://www.jstor.org/stable/4509088>.
- Statsiak, Frédéric (2017), "L'éviction du juge pénal en matière économique et financière", Archives de politique criminelle, N°39, pp. 7-21.

روش استناد به این مقاله:

احمدزاده، رسول. موسوی مجاب، سیددرید؛ و صابر، محمود (۱۴۰۲)، «سیاست جنایی قضایی استجازه‌ای در رسیدگی به جرم اخلاص در نظام اقتصادی کشور»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۴، پیاپی ۲۸، صص ۷-۲۱  
DOI: 10.22124/jol.2023.23976.2371

**Copyright:**

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

